

Леонтьева Екатерина Николаевна- Воспитатель
МБДОУ Детский сад №25 «Туллукчаан»
С.Кердем Хангаласский улус;
«Ес хобооно-норуот муудараа»

Бырайыак: «Ес хобооно-норуот муудараа»

Бырайыак суолтата:

Киһи олоҕор биир улахан оруоллаах – төрөөбүт тыла буолар. Норуот педагогикатынан утумнаан дьарыктанар учуонай Г.С. Попова - Санаайа ийэ тыл диэн оҕо төрүт өйүн, туох баар дьобурун, удьуор тыһынын арыһар күлүүс буолар диэн этэр. Күлүүһэ суох буоллаххына, хатыылаах ааны аспаккын - ийэ тыһын билбэт оҕо майгыта, өйө, дууһата эмиэ хатыылаах аан курдук диир. Урут оҕо төрөөбүт тыһын дьиэтигэр дьон-сэргэ кэпсэтин истэн билэр этэ. Аныгы сайдыылаах олоххо ол кыаллыбат, тылбыт бэрт дьаданы, үксэ нууччалыы кыбытыылаах [18, с. 32-35].

Өс хоһоон саха норуотун бараммат баайа, дирин силистээх-мутуктаах омок буоларбыт туһута. Өс хоһоон өйдөбүлүн оҕо оскуолаҕа киириэн иннинээҕи сааһыттаан саҕалаан үөрэтэр кэрэхсэбиллээх, кэскиллээх. Төрөөбүт тыһын билбэт оҕо үөрбүтэ – хомойбута да быһар быһаҕас буоллаҕа, санаабыт санаатын сатаан этэр кыаҕа суох буолар. Сахалыы араас үчүгэй тыллаах-өстөөх өс хоһооннорун куруук истэ сылдьар киһи, этигэр-хааныгар саха дорҕооно, өйүгэр-мэйиитигэр сахалыы тыл, сахалыы этии хатанан хаалар. Оҕо тыла-өһө кини санарар тыһын баайа, өйдүүр өйүн акылаата буолуоҕа [30, с. 5]. Ол оҕобут сахалыы куттаах-сүрдээх, дьонугар сылаас-сымнаҕас сыһыаннаах, амарах сүрэхтээх киһи буоларыгар хайаан да туһалаах дии саныыбыт.

Мань таһынан бырайыак быһыытынан киллэрэн, сыһыаран биэри оҕо омок быһыытынан билинэригэр, киһилии киһи буола улаатарыгар көмөлөөх. Кыра оҕону өбүгэ үгэһинэн, саха омугун ытык өйдөбүлүгэр олобуран, ийэ тыл алыптаах кэрэтин кутугар-сүрүгэр инэрэн ииттэхпитинэ-сайыннардахпытна, кини киһи быһыытынан үүнэн тахсарыгар омок буолуо диэн эрэнэбит. Ол иһин биһиги өс хоһоону оҕолору кытта билиһиннэрэргэ бырайыак бэлэмнээтибит. Бу бырайыакпытыгар иитээччилэр, улахан бөлөх оҕолору уонна төрөппүттэр кытыннылар.

Билинни кэмнэ оҕолор, эдэр дьоннор саха тыһын олох сэнээрбэт, интэриэһиргээбэт буолан эрэллэр. Төрөөбүт тыл хас биирдии норуот дьылҕатын, олобун сайдыытын көрдөрөр буолан, ханнык баҕарар омок төрөөбүт ийэ тыһын хайдах баһылаан сайыннарарыттан кини инники кэскилэ улахан тутулуктааҕын бары билэбит. «Төрөөбүт дойдугун, төрөөбүт тылгын хараҕын харатын курдук харыстaa» - диэн норуот өркөн өйө этэр. Ол иһин «киһи кэпсэтэн, ынах маньраһан, сылгы кистэхэн» билсэр диэн туран «өс хоһооннорун-өбүгэ номоҕун» режим араас тугэннэригэр барытыгар туттуллуохтаах дии саныыбыт.

Сага сүүрээһэ:

Өс хоһоонун туттан баай, бэргэн, ситимнээх тыллаах буолууну иитии, норуот өркөн өйүн, сытыы-бэргэн тыһын түмпүт өйдөбүллэрин оҕолорго биллэри, куннээҕи олохторугар, кэпсэтэр тылларыгар тутта уорэнэллэрин ситиһии, өс хоһооннорунан оҕону үтүө быһыыга иитии-үөрэтии, сирдээх буолууга омок ууруу. санарар сананы сайыннары, тыл саппааһын байыты, төрөөбүт тыһынан киэн туттууну инэри.

Сыала-соруга:

Норуот өркөн өйүн, сытыы-бэргэн тыһын түмпүт өйдөбүллэрин оҕолорго биллэри, куннээҕи олохторугар, кэпсэтэр тылларыгар тутта уорэнэллэрин ситиһии, өс хоһооннорунан оҕону үтүө быһыыга иитии-үөрэтии, сирдээх буолууга омок ууруу.

Бэлэмнэни үлэ:

Оџолору кытта билиһиннэрэргэ сөптөөх өс хоһооннорун тиэмэлэргэ наардааһын, литература ааџыы, өс хоһооннору билиһиннэрэргэ көмө тэриллэри бэлэмнээһин.

Кини олоџор биир улахан оруоллаах – оџо төрөөбүт тыла буолар. Норуот педагогикатынан утумнаан дьарыктанар учуонай Галина Семеновна Попова - Санаайа ийэ тыл диэн оџо төрүт өйүн, туох баар дьоџурун, удьуор тыынын арыһар күлүүс буолар диэн этэр. Күлүүһэ суох буоллаахына, хатыылаах ааны аспаккын - ийэ тылын билбэт оџо майгыта, өйө, дууһата эмиэ хатыылаах аан курдук диир. Урут оџо төрөөбүт тылын дьэитигэр дьон-сэргэ кэпсэтэрин истэн билэр этэ. Аныгы сайдыылаах олоххо ол кыаллыбат, тылбыт бэрт дьаданы, үксэ нууччалыы кыбытыылаах. Билинни кэмнэ оџолор, эдэр дьоннор саха тылын олох сэнээрбэт, интэриэһиргээбэт буолан эрэллэр. Төрөөбүт тыл хас биирдии норуот дьылџатын, олоџун сайдыытын көрдөрөр буолан, ханнык баџарар омук төрөөбүт ийэ тылын хайдах баһылаан сайыннарыттан кини инники кэскилэ улахан тутулуктааџын бары билэбит. «Төрөөбүт дойдугун, төрөөбүт төрөөбүт тылгын хараџын харатын курдук харыстаа» - диэн норуот өркөн өйө этэр. Ол иһин төрөөбүт төрүт тылбытын оџо кыра эрдэџиттэн үөрэтэр, ингэрэр кэрэхсэбиллээх, кэскиллээх дии саныбыт.

Ол курдук биһиги, улахан бөлөх иитээччилэрэ, оџолор уонна төрөшпүттэр бииргэ бырайыак бэлэмнээтибит.

Бырайыакпыт 3 түһүмэхтэн турар.

1 түһүмэх-бэлэмнээһини үлэлэр.

Оџолору кытта билиһиннэрэргэ сөптөөх өс хоһооннорун тиэмэлэргэ наардааһын, литература ааџыы, өс хоһооннору билиһиннэрэргэ көмө тэриллэри бэлэмнээһин.

Сыала-соруга:

1. Төрөшпүтү кытта бырайыак суолтатын билиһиннэри.
2. Оџолору, төрөшпүтү кытта үлэни былааннааһын.
3. Төрөшпүккэ ыйытынньык ытыты.

2 түһүмэх-сүрүн үлэ.

Сыала-соруга:

1.Өбүгэбит үгэһин, сытыы-бэргэн өйүн түмпүт айымньыларын, өс хоһооннорун кытта оџолору билиһиннэри, өйдөбүллэрин оџолорго тириэрдии.

2.Тыл саппааһын байытыы, күннээџи олохторугар, кэпсэтэр тылларыгар өс хоһоону тутта үөрэнэллэрин ситиһии.

3.Өс хоһооннорунан оџону сиэрдээх буолууга, үтүө быһыыга иитии-үөрэтии.

3 түһүмэх бырайыак түмүгүн ырытыы.

Биһиги төрөшпүттэр, оџолор төһө саха өс хоһоонун сэргииллэрин билээри, бырайыакпыт үлэтин ыйытыктан саџалаатыбыт. Ыйытыкка улахан бөлөх оџолоро уонна төрөшпүттэрэ кытыннылар. Ыйытык түмүгүнэн саха өһүн хоһоонун үгүстэр куннээџи олохторугар тутталлар эбит эрэри, сорох түбэлтэџэ өс хоһоон буоларын билбэттэр эбит. Онон уус-уран литератураны үөрэтэн, оџо өйүгэр тийимтиэ, өйдөнөр өс хоһооннорун темаларынан наардаабышпыт (Приложение 1). Тэрээһиннээх үөрэтэр үлэџэ уонна күннээџи үлэ режимнарыгар наардаммыт өс хоһооннорбутун тутунубут.

Бастакыннан биһиги бырайыакпыт уһуяаммытыгар баар кыра музейга сылдьан Саха омук оонньоурун, иһитин-хомуоһун, малын – салын, туттар тэрилин кытта ыкса билистибит. Бу маллар оџолор тутан хабан, оонньоон көрөллөрүгэр анаан тураллар. Маннык эйгэни кытта билистэџинэ оџо биһиги өбүгэлэрбит олоџун, сиэрин-майгытын, дьүһүнүн-бодотун билсэн чугастык ылынар.

Ол курдук биһиги оџолору билиһиннэрэритигэр саамай өйдөнүмтүө, оџо өйүгэр дөбүгүстүк түһэр өс хоһооннортон саџалаатыбыт, биһиги өс хоһооннору күннээџи режим түгэнигэр тутунубут, ол курдук үлэ да оонньоу да бириэмэтигэр буолуон сөп. Ол эбэтэр, оџону мөџүүөх-сэмэлиэх эбэтэр хайџыах оннугар, биһиги өс хоһоонун этэн баран суолтатын быһааран биэрэбит.Өс хоһооннору кыра оџоџо билиһиннэри, тиэрдии үгүс сыраны, ураты сыһыаны эрэйэр. Оонньоу оџо саамай таптыыр, үлүһүйэр дьарыга, ол иһин

Кэлин оҕо бэйэтэ көнүл ылан айар, санарар, тэрийэр, оруоллаах оонньуур, хас да персонаһы өйүттэн кэпсиир, хоһуйар буолуон сөп.

Төрөппүттэр остуоруйаҕа оҕолор кытталларыгар маскарад тиктилэр, туттар тэрил онорорго көмө-тирэх буоллулар.

Кинилэр үлэлэринэн илиигэ, тарбахха кэтиллэр куукулалар быыстапкаларын онордубут.

Онтон бырайыак бүтэнигэр оҕолорго өс хоһоон суолтатын тириэрдэр сыаллаах, хас биирдии дьэ кэргэн биир өс хоһоонно кэпсээн суруйда, өс хоһооннорун суолтатынан оҕолорун кытта уруһуйдаатылар. Ол түмүгүнэн оҕолор уонна төрөппүттэр «Норуот өркөн өйө- өс хоһооно» кинигэлэрин сурэхтэниитэ буолбута.

Түмүк

Ол курдук, режим түгэнигэр – хамсаныылаах да, остуол да оонньуулар буоллун, өс хоһоонунан түмүктүүр оҕо тыла сайдарыгар олус туһалаах эбит.

Иити-үөрэтии үлэтин былааныгар киллэрэн, сыһыаран биэри оҕо омук быһыытынан билинэригэр, киһилии киһи буола улаатарыгар көмөлөөх. Кыра оҕону өбүгэ үгэһинэн, саха омугун ытык өйдөбүлүгэр олобуран, ийэ тыл алыптаах кэрэтин кутугар-сүрүгэр инэрэн ииттэхпитинэ-сайыннардахпытына, кини киһи быһыытынан үүнэн тахсарыгар бастакы олугу уурарбыт саарбаҕа суох. Маннык үлэбэ төрөппүтү уонна иитээччини кытта ситимнээх улэ бардаҕына, биир санааннан биир тиһиккэ киирдэҕинэ, оҕо киһи быһыытынан иитиллэн тахсара түмүктэрдээх буолар эбит.

Киһи олоҕор төрөөбүт тыла улахан оруоллаах. Ийэ тыл- киһи иһирэх иэйиигэ уһуктар эйгэтэ. Оннук тылы билбэт оҕо үөрбүтэ-хомойбута да быһар быһаҕас буоллаҕа, төрөөбүт төрүт тылын силиһин- мутугун билбэт, сизрин-туомун аанньа ахтыбат, суолталаабат киһи олоххо да сыһыана үрдүттэн эрэ буоларын билинни олохпут илэ-бааччы көрдөрөр. Онон, биһиги оҕо этигэр-хааныгар саха дорҕооно, өйүгэр-мэйиитигэр сахалыы тыл, сахалыы этии хатанан хааларын курдук, өбүгэлэрбит үтүө үгэстэринэн- өс хоһооннорунан тулалыыр эйгэбэ сөптөөх сыһыаны инэрэргэ кыһанныбыт .

Бырайыак түмүгэ:

1. Төрөппүтү уһуяан үлэтигэр сыһыарыы, биир сомоҕо санааннан үлэлэһии.
2. Төрөппүт уонна оҕо төрөөбүт төрүт тылларын, норуот уус-уран айымньытын, чуолаан өс хоһоону күннээҕи олохторугар туттуулар.
3. Оҕо өс хоһооннор быһаарыларын өйдөөһүнэ, тыл саппааһын байытыы, санарар дьобуруун сайыннарыы.
4. Төрөппүт норуот өркөн өйүн – өс хоһоонун оҕо иитиитигэр туһаныыта.

«Норуот өркөн өйө –өс хоһооно» бырайыак сүрүн түмүгүнэн төрөппүт оҕотунаан онорбут үлэлэрин кинигэтэ тахсыыта. Кинигэбэ оҕолор уруһуйдара уонна төрөппүтү кытта өс хоһооннорго онорбут кэпсээннэрэ киир

Бырайыак былаана

	Ыйдар	Төрөппүттэр	Оҕолор	Иитээччилэр
Бөлөмнөһү үлэлэр	Балаҕан ыйа	Ыйытынньык онотторуу	Уһуяаммыт кыра музейыгар дьарык. «Төрөөбүт дойдугун, төрөөбүт тылгын харыстаа»	Ыйытык түмүгүнэн былаан оноруу
	Алтынны	Бырайыагы кытта билиһиннэри	Аралдытыы «Күһүгүнү киһи күлбүтүнэн, сааскы киһи	Сценарий суруйуу, туттар тэрилин бэлэмнээһин

			салбаммытынан»	
2 түһүмэх- сүрүн үлэ	Сэттинн ыи-	«Өс хоһооноро» буклет онотторуу	Аһаҕас дьарык «Норуот өркөн өйө-өс хоһоонноро». Аралдытыгы «Баай Байанай- ойуур хаһаайына»	Төрөпүтү кытта үлэ: буклет онорорго сүбэлээн, быһааран биэри Туттар тэрили бэлэмнээһин
	Ахсынн ыи-	Илиигэ, тарбахха кэтиллэр куукулалар быыстапкалара	«Бизэ ынахтаах бэйбэрикээн эмээхсин» сонор экирэтиилээх оонһуу.	Өс хоһооннорун талан наардааһын
	Тохсунн бу-	Остуол оонһууларыгар курэх (хаамыска, хабылык)	Аралдытыгы «Танха кизьээтэ»	Күрэҕи тэрийи
	Олунһу	Аралдытыгы «Олонхо дойдугар өбүгэлэр оонһуулар».	Аһаҕас дьарык «Тыл баар-бараммат баай»	Сценарий суруйуу, туттар тэрили бэлэмнээһин
	Кулун тутар	Оҕолорун кытта биирдии өс хоһоонунан кэпсээн онотторуу.	Уруһуй дьарыга « Дьөһөгөйүм барахсан»	Төрөпүтү кытта үлэ:быһааран, сүбэлээн биэри
3 түһүмэх-түмүк.	Муус устар	Өс хоһооннорун суолтатынан оҕолору кытта уруһуй	Курэхтэһии-дьарык «Булугас өйдөөхтөр киэһээлэр»	Оҕолор уруһуйдарынан кэпсэти, сэнэргэһии
	Ыам ыйа	Ыһыах Оонһоон көрдөрүүгэ туттар тэрили бэлэмнииргэ көмөлөһүү	Өс хоһоонунан онһоон көрдөрүү	Ыһыахха бэлэмнэһии